

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شالوده حفاظت محیط زیست

www.ketab.ir

تألیف:

دکتر عبدالرسول سلمان ماهینی

دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

سرشناسه: سلمان ماهینی، عبدالرسول، ۱۳۴۵ -

عنوان و نام پدیدآور: شالوده حفاظت محیط زیست/ عبدالرسول سلمان ماهینی.

وضعیت ویراست: [ویراست ۲]

مشخصات نشر: تهران: دی نگار، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۴۷۶ ص.: مصور، جدول، نمودار.

ISBN: 978-600-93542-0-7

وضعیت فهرست نویسی: فیفا

یادداشت: جاب قلی: راه دانش سبز، ۱۳۸۸.

موضوع: محیط زیست - حفاظت.

موضوع: اکوسیستم - مدیریت.

موضوع: بوم‌شناسی.

رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۲ش/س/ ۱۷ TD

رده بندی دیویی: ۳۶۳/۷

شماره کتابشناسی ملی: ۳۰۱۳۸۲۳

مرکز پخش: تهران: خیابان انقلاب، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، واحد ۳۲۸،
کتابفروشی دی
تلفن: ۶۶۴۸۷۰۹۱ - ۶۶۴۸۷۰۹۰

عنوان کتاب: شالوده حفاظت محیط زیست

مؤلف: عبدالرسول سلمان ماهینی

ناشر: دی نگار

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

چاپخانه و صحافی: احیاء پژوهاک اندیشه

لیتوگرافی: نوربخش

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۵۴۲-۰-۷

ISBN: 978-600-93542-0-7

«حق چاپ و نشر برای نشر دی نگار محفوظ است و هرگونه نسخه برداری از آن پیگرد قانونی دارد.»

یادداشت مؤلف

اندیشه تهیه این کتاب به هنگام تدریس درس زیست‌شناسی حفاظت پدیدار شد. در واقع، از سالیان پیش به دلیل رشته تخصصی و علاقه شخصی، مجموعه‌ای از مقالات و کتب مرتبط با زیست‌شناسی حفاظت و جنبه‌های نظری و عملی آن را مرور و ترجمه کرده بودم. تجربه چندین سال تدریس دروس پارک‌های ملی و مناطق حفاظت شده، پارکداری و بوم‌شناسی نیز به کمک آمد تا اولین تمرین نظری خود را با تهیه یک مقاله در خصوص حفاظت انجام دهم که در آن به‌طور سطحی از بعضی نکات فلسفی استفاده شده بود. شکل اصلاح شده این مقاله در کتاب حاضر گنجانده شده است. همچنین، در طی دوران تحصیلی دکتری خود در دانشگاه ملی استرالیا با گروه وسیعی از استادان و پژوهشگران دانشگاه ANU و موسسه معظم CSIRO ملاقات و گفتگوهای سودمند علمی داشتم که در نتیجه با بعضی از روش‌های ویژه این موسسات در زمینه ارزیابی و حفاظت از تنوع زیستی آشنا شدم. در همین سال‌ها، حضور در چند سمینار علمی پروفیسور مایکل سوله، یکی از پیشگامان زیست‌شناسی حفاظت در جهان نیز به یاری‌ام آمد تا دریافت مناسبی از برخی مفاهیم و روش‌های این رشته از علم به‌دست آورم.

سلسله مقالات ترجمه شده، مقاله تألیفی‌ام، یادداشت‌های حاصل از مرور کتب مرتبط با حفاظت و تنوع زیستی و نتایجی که از نشست‌ها و همایش‌های علمی به‌دست آورده بودم چون اوراق پراکنده‌ای بود که از سواد به بیاض آوردن آن‌ها تلاشی مضاعف می‌طلبید. این مسئله بویژه هنگامی ملموس‌تر می‌شود اگر اشاره کنم این مجموعه در طی بیش از یک دهه بررسی و غور در موضوع زیست‌شناسی حفاظت فراهم آمده و در آن همچنین از مقالاتی به سبک و سیاق‌های مختلف و درجات متفاوت فنی برای مخاطبان گوناگون استفاده شده بود. اما شوق در اختیار قرار دادن این مطالب به دانشجویان برآگاهی‌ام از نقائص این تلاش فائق آمد و در نتیجه کتاب حاضر به زیور طبع ارسته شد.

اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN) پرچمدار عمده حفاظت از طبیعت در سراسر جهان است. این مؤسسه، علاوه بر ارائه روش‌های جهانی حفاظت از طبیعت و مدیریت آن، کتاب‌های گوناگونی را در خصوص انتخاب و مدیریت مناطق حفاظتی منتشر کرده که خوشبختانه بیشتر آن‌ها در ایران به فارسی ترجمه شده و در اختیار علاقمندان قرار گرفته است. علاوه بر این کتاب‌ها، استادان دانشگاهی ایران بنا به تخصص و علاقه خود کتاب‌های دیگری را نیز ترجمه و تألیف کرده‌اند که در حوزه اصلی حفاظت از طبیعت قرار می‌گیرند. همچنین، کتاب‌های پروفیسور مایکل

سوله و ادوارد ویلسون و مالکوم هانتز نیز به زبان اصلی در ایران موجود هستند و هر یک از زوایای مختلفی به موضوع حفاظت پرداخته‌اند.

کتاب حاضر ترکیبی از منابع و تجربیات یاد شده و سایر سرچشمه‌های علمی است که امید می‌رود بتواند بخشی از دانش مورد نیاز دانشجویان را به زبانی ملموس و کاربردی فراهم کند. در این کتاب سعی شده پیوندی میان بوم‌شناسی و فلسفه و مؤلفه اجتماعی حفاظت، یعنی انسان ارانه شود و اگر این پیوند برای خوانندگان قابل لمس باشد نویسنده در کار خود کامیاب بوده است. مطالب کتاب تقریباً از ساده به پیچیده و از کوتاه به طولانی چیده شده‌اند. علاوه بر آن، سعی شده است نوعی نظم منطقی در ارائه مطالب کتاب رعایت شود.

بخش نخست کتاب در خصوص بوم‌شناسی، فلسفه و حفاظت است. سپس، به موضوع مبرم حفاظت از تنوع زیستی در سرزمین‌های خصوصی و همراه با سایر کاربری‌ها پرداخته شده است. آتش به‌عنوان یک موضوع خاص در مدیریت طبیعت و روش‌شناسی مدیریت حیات وحش مباحث بعدی کتاب می‌باشند. در گفتاری دیگر، کتاب سرخ اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی ارائه شده و ویژگی‌های آن در شرایط واقعی اجراء مورد بحث قرار گرفته است. سپس، جستاری در خصوص شناسایی سیستماتیک مناطق حفاظتی ارائه شده و بلافاصله پس از آن یک روش نسبتاً جدید انتخاب مناطق حفاظتی معرفی شده و در انتهای بحث شکل روز آمد این روش نیز تشریح شده است. در گفتار نهایی به مسئله یکپارچگی بوم سازگان‌ها و پیوند آن با انسان و فعالیت‌های وی پرداخته شده است. کتاب با جستاری در خصوص انسان به‌عنوان عضو اساسی سیمای سرزمین و اثر او بر طبیعت پایان می‌یابد.

این کتاب شالوده حفاظت محیط زیست نامیده شده است چرا که در آن بوم‌شناسی عمومی و بوم‌شناسی سیمای سرزمین، فلسفه حفاظت و فلسفه علم حفاظت، مدیریت تنوع در مناطق حفاظتی و خارج آن‌ها، گزینش گونه‌ها با استفاده از کتاب سرخ آی. یوسی. ان و پیشرفت‌های نو در این خصوص، گزینش مناطق حفاظتی و فنون آن و انسان و محیط زیست به‌عنوان شالوده‌های اصلی تشکیل دهنده علم حفاظت محیط‌زیست مورد بحث قرار گرفته‌اند. به دلیل ماهیت گفتارهای این کتاب افرادی که این کتاب برای آن‌ها تدریس می‌شود سود بیشتری از آن خواهند برد.

حفاظت از طبیعت در کشور ما بازیگران و کارگردانان بسیاری داشته است. ایشان در طی چندین دهه گذشته و در متهای گمنامی و دور از هیاهو و غوغای زندگی شهری با آینده بینی پدرا نه سختی‌ها

را بر خود هموار کردند تا نسل حاضر و نسل‌های فردا از نعمات و ارزش‌های طبیعت کشورمان بی‌بهره نباشند. در اینجا بر همه آن‌ها درود می‌فرستم و مایلم به نمایندگی از همه آن‌ها از جناب آقای مهندس هنریک مجنونیان، استاد بزرگوار و گرانقدر و یکی از پیشگامان توسعه مناطق حفاظتی ایران تشکر و قدردانی نمایم. همچنین، در اینجا از فرصت استفاده می‌کنم و از استادان بزرگی چون دکتر بهرام کیایی و دکتر مجید مخدوم تشکر می‌نمایم که در راه توسعه علم و دانش حفاظت محیط زیست و ارائه آن به نسل جوان تلاش فراوان نموده‌اند و از تلاش‌های دکتر محمود کرمی قدردانی می‌نمایم. همچنین، از آقای دکتر سیدحامد میرکریمی به خاطر مرور بخشی از کتاب تشکر می‌نمایم. مساعدت آقای مهندس سلمان علی‌نژاد مدیرکل وقت حفاظت محیط زیست استان گلستان و آقای قدیر حسن‌زاده معاون امور مالی، معاونان محیط طبیعی و انسانی و کارشناسان آن اداره کمک بسیار در انتشار ویرایش نخست این کتاب نموده است که در اینجا از ایشان قدردانی می‌شود.

در پایان از استادان، دانشجویان و خوانندگان محترم تقاضا دارم با شکییایی در متن نظر افکنده و با راهنمایی‌های خویش مرا در بهبود این اثر یاری فرمایند.

عبدالرسول سلمان ماهینی
دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان
بهار ۹۱

دیباجه مولف بر ویرایش دوم

ویرایش نخست کتاب با استقبال دانشجویان، استادان و علاقمندان به محیط‌زیست روبرو شد و همه نسخه‌های کتاب در فرصت کوتاهی به پایان رسید. در طی استفاده علاقمندان و علم‌دوستان، من همچنین از نعمت پیشنهادها و انتقادهای سودمندی در خصوص کتاب برخوردار گردیدم که در این جا از همه عزیزان منتقد و پیشنهادکننده تشکر و قدردانی می‌نمایم.

در طی آماده سازی کتاب برای ویرایش دوم، چند کتاب جدید مرتبط با موضوع را؛ که بعضاً از طرف خوانندگان معرفی شده بود مرور نمودم که مفاهیم و فحوای کلی برخی از آن‌ها در ویرایش جدید گنجانده شده است. همچنین، از آن جا که بعضی همکاران دانشگاهی با ابراز لطف از کتاب حاضر برای درس زیست‌شناسی حفاظت استفاده می‌نمودند باعث شد که یک بخش بزرگ با عنوان زیست‌شناسی حفاظت در کتاب حاضر گنجانده شود. علی‌رغم جنبه‌های فنی حفاظت محیط‌زیست، یک مسئله اصلی بُعد انسانی این موضوع است که متأسفانه به اندازه کافی به آن پرداخته نشده است، در حالی که اثر آن در نتیجه بخشی اقدامات رسمی و غیر رسمی حفاظتی اگر از جنبه‌های فنی بیشتر نباشد کمتر نیست. از این رو، در کتاب حاضر بخشی نیز به موضوع انسان و محیط‌زیست اضافه شده است که امید می‌رود مبنایی برای بحث‌های بیشتر در این باب باشد. دو مثال از پایان‌نامه‌های کارشناسی‌ارشد دو دانشجویم در خصوص انتخاب مناطق حفاظتی و روش پنج وجهی حفاظت به کتاب اضافه شده است تا مفاهیم ارائه شده قابل درک‌تر شود.

خداوند بزرگ را سپاس می‌گویم که توفیق آماده‌سازی ویرایش دوم را به من عطا نمود و از خوانندگان محترم می‌خواهم همچنان مرا از نعمت انتقادهای علمی خود بهره‌مند سازند.

عبدالرسول سلمان ماهینی

بهار ۱۳۹۱

حفاظت یا به تبع فرهنگستان علوم ایران، نگهداشت محیط زیست از مقوله‌هایی است که از دیرباز مورد توجه دل‌سوختگان و دلسوزان محیط زیست - یعنی همان محیط پیرامونی در برگیرنده زندگی ما آفریدگان پروردگار توانا- بوده است. آز و نیاز انسانی به چنان گستره‌ای در دو قرن اخیر دست یازیده است که موجب هراس فرهیختگان گشته و باعث پدید آمدن دانش نوینی در عرصه فرهنگ و علوم جهانی یعنی حفاظت محیط زیست شده است.

کارهای زیادی چه در جهان و چه در ایران روی این زمینه علمی انجام پذیرفته است، اما کتاب شالوده حفاظت محیط زیست در این میان همانند ستاره تابناکی می‌درخشد. نخست آنکه نویسنده قابلی آن را به رشته تحریر در آورده است که دوره دکتری خود را در دانشگاه ملی استرالیا (A.N.U) (در زمره ۱۵ دانشگاه معتبر جهان) به پایان برده است. دوم آنکه در این چند سال پس از دانش آموختگی از A.N.U کارهای فراوانی در زمینه‌های حفاظت، سیمای سرزمین، تنوع زیستی و به خطراتادگی گونه‌ها در عرصه‌های متعدد محیط زیست انجام داده است که همگی موفقیت‌آمیز بوده‌اند.

این کتاب در چهار گفتار به مقوله‌های ریشه‌ای حفاظت محیط زیست می‌پردازد. نخست به فلسفه علمی حفاظت از دیدگاه اکولوژی می‌پردازد و سپس فن مدیریت را در این مبحث پیچیده دانش محیط زیست به چالش می‌کشد. در گفتار سوم با مرور معیارهای IUCN و سایرین که خط مشی‌هایی برای پنج وجهی حفاظت پدید آورده‌اند به ارزیابی تهدیدهای گونه‌ای و انتخاب مناطق حفاظتی می‌پردازد. در پایان با گفتار چهارم، نقش انسان در حفاظت را رونمایی می‌کند که از مبحث‌های پیچیده کتاب و دانش محیط زیست است.

کتاب شالوده حفاظت محیط زیست می‌تواند در برابر بسیاری از ابهام‌های رایج راجع به فلسفه حفاظت و اساساً چرا نگهداشت محیط زیست این همه مهم است پاسخگو باشد. خواندن، مرور و تحلیل و به خاطر سپردن نکات این کتاب به دلسوختگان و دلسوزان محیط زیست توصیه می‌شود.

مجید مخدوم

استاد محیط زیست دانشگاه تهران

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
یادداشت مؤلف	الف
دیباجه چاپ دوم	ب
مقدمه	ج
گفتار نخست: بوم شناسی، فلسفه و حفاظت	
ماهیت علمی که برای حفاظت از طبیعت به آن مجهزیم	۳
بوم شناسی، مبنای حفاظت	۱۱
وجدان بوم شناختی	۱۷
حفاظت از دیدگاه بوم شناسی و فلسفه	۲۷
گفتار دوم: مدیریت تنوع زیستی و حیات وحش	
حفاظت تنوع زیستی در سرزمین های خصوصی	۳۹
مدیریت تنوع زیستی مهره داران در متن کاربری های چندگانه	۷۹
آتش و حیات وحش	۱۰۵
فن مدیریت حیات وحش	۱۱۹
زیست شناسی حفاظت	۱۳۵
گفتار سوم: ارزیابی تهدید متوجه گونه ها و پیشرفت های نو در حفاظت	
طبقات کتابچه سرخ IUCN	۲۰۵
راهنمایی در خصوص استفاده از طبقات فهرست سرخ IUCN	۲۲۷
استفاده از معیارهای فهرست سرخ IUCN در سطح منطقه ای	۲۵۱
ارائه یک طبقه بندی درست از طبقات IUCN در شرایط عدم قطعیت	۲۵۹
تعیین سیستماتیک تناسب سطح سرزمین و انتخاب مناطق برای حفاظت	۲۷۳
پنج وجهی حفاظت: اهداف، تنش ها، ریشه های تنش ها، راهبردها و موفقیت	۳۰۳
گفتار چهارم: انسان، بوم سازگان ها و یکپارچگی آنها	
هفت ستون مدیریت بوم سازگان ها	۳۴۱
ده قضیه اصلی مفهوم جامع سیمای سرزمین چند منظوره	۳۵۷
نظریه وحدت انسان و طبیعت	۳۸۳
ما، محیط زیست و طرح هایی برای آینده پیش روی ما	۳۹۹
انسان و حفاظت محیط زیست	۴۳۵
فرهنگ برخی واژه های کتاب	۴۴۹
سرچشمه ها	۴۵۳